

<https://doi.org/10.62837/2025.5.521>

SEVDA QULU QIZI İMANOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Folklor İnstitutunun doktorantı
sevdaimanova@yahoo.com

FOLKLOR JANRLARINDAN OVSUNUN MAGİK STRUKTUR TİPOLOGİYASI

Sehrin, magiyanın, magizm elementlərinin, ovsunların, cadunun tək-cə psixologiyaya təsir etməməsi, sadalananların eyni zamanda cismlərə, əşyalara, təbiətdəki hadisələri təsiri altına alması Azərbaycan araşdırıcıların da, həm Avropa tədqiqatçıların da daim nəzəri-diqqət mərkəzində olmuşdur. Bir sıra araşdırmaşılar sehrin, magizmin, magiya ünsürlərinin, ovsunların, caduların tək-cənə psixo-mənəvi təsirlər etməsini, başqalarısa psixi-mənəvi, həm də abstrakt-xəyali təsir bağışladığını, digər bir qrupa aid alimlərsə bunlarla yanaşı, sehrin, magizmin, caduların həm də cismlərə, əşyalara, təbiət hadisələrə təsir göstərdiyini iddia edirlər.

Ovsun mətnləri prof A.Nəbiyevin toplayıb nəşrə hazırladığı “Nəğmələr, alqışlar, inanclar” kitabında funksiyaları etibarilə üç başlıca yerə bölünmüşdür:

- a) Təbiətdəki gücləri cilovlamaq məqsədilə yaradılmış ovsun mətnləri.
- b) İnsanın həyat və yaşayış təminatının qaynaqları olan bitkiləri və heyvanları qorumaq məqsədilə yaradılmış ovsun mətnləri.
- c) İnsanın günlük məişəti və səhhətiylə ilişkili yaradılmış ovsun mətnləri.

Göstərilən tipləri magik struktur tipologiyası baxımından ardıcılıqla nəzərdən keçirək.

I. Təbiətdəki gücləri cilovlamaq məqsədilə yaradılmış ovsun mətnləri.

Bu cür ovsun mətnləri müəyyən anlamda ibtidai düşüncəylə ilişkilidir. Belə ovsun mətnləri insanın qarşısında aciz duruma düşdüyü güclər üstündə hakimlik etmək istəyilə yaranmışdır. İnsanlar günəşin doğması, yağışların yağdırılması, külək olması, yağışın kəsməsi və sairə ilə ilişkili hadisələr haqqında ovsun mətnləri yaratmışdır. Xalq içərisində yaranmış bu cür ovsun mətnləri iki bölümə ayrılır:

1. Ərəb və fars mənşəli söz tərkiblərindən təşkil olunan, dinlə bağlı şəxslərin adları, inamlarla çarpazlaşan, yarı fars, yarı ərəb sözləriylə ifadələnən, müəyyən təhrifə məruz qalması üzündən az başa düşülən, mənası da təhriflərə uğramış, bəzi hallarda mənası anlaşılmayan ovsun mətnləri. Bunlar şərti olaraq “yalançı”, yəni “aldadıcı” ovsun hesab olunur. Əlbət ki, bunlar konkret hədəflərlə, əl-xüsüs qazanc ələ gətirmək, tamahkarlıq məqsədi ilə istifadə edilir. Ancaq az keçmədən onların real məqsədi aşkara çıxır.

2. İkinci bölüm ofsunlara isə konkret bədii parametrlərdə yaranmış, konkret obyektləri, məkanları bəlli ovsun nümunələridir. Həmin nümunələrin bəlli qismi şifahi nitqdən qeydə alınaraq çap edilmişdir [1, s. 26].

Təbiəti özünə tab etmək məqsədilə söylənmiş ovsunlar içərisində ikinci bölüm ovsun mətnləri, həmin mətnlərin ilkin növü tək yadda qalan, yağışla bağlı ovsun nümunələri orijinallıq cəhətindən seçilməkdədir. Məs., bu mətn ritualla ilişkilidir və yaddaşda aşağıdakı şəkildə qalmışdır. Bir dəstə adam əllərinə suyla doldurulmuş qab alar, ovsun icra edən qabdakı suyu yuxarıya//göyə atar, su yerə yağış şəklində tökülər və müxtəlif nəğmələr oxynardı [1, s. 288].

Ovsunun nəqəratı xorla oxunur. Sonra isə ovsun davam edərdi. Konkret qutsal ziyarətgahlardan gətirilmiş daş parçalarını tən ortasından deşib suyun içinə salırdılar. Məs., Qubanın Qonaqkənd bölgəsində Baba dağından gətirilmiş yeddi daşı ortadan dəlib bir ipə düzər və ananın ilki olan qız uşağı onu suyun içinə salar, ipin də ucunu sahilə bitmiş ağacların birinin budağına bağlayardı. Həmin ağaclar ya “qarağac”, ya “fındıq” ağacı olmalıydı. Daşları suyun içinə salarkən bir dəstə adam xor ilə oxuyardı:

Başıma daş,
Başıma yaş,
Odu yaş
Üstüm-başım....

Səhər hamı durub görərdi ki, yağış yağır. Baba daşını sudan çıxarmayınca yağış kəsməzdi [1, s. 26].

Çox qədimlərdə yağışlar ara vermədən yağdıqda günəşlə bağlı “çağırış nəğmələri” də xalq içərisində çox yayılmışdır. Erkən dövrün adamları həmin dünyagörüşilə bağlı müxtəlif ovsun mətnləri də düzüb-qoşmuşlar. Həmin ovsunlardan biri belə icra olunurdu:

Günəş doğmasını arzu edən şəxs Babadağdan götürülmüş daşı ocaqdakı küldə basdırar və ocaqda xəmirəşi bişirilərmir. Xəmiri evin ilk övladı çalmalı imiş. Ovsun edən küldəki közləri daşın üstünə yığaraq ovsundakı sehr hissəsini oxuyarmış:

Qodunun daşı,
Odu daşı.
Qoy Qodu kəssin
Yağışı.

Xalq içərisində küləklə, odu qorumaq, seli durdurmaq, ildırımları xata-balasız ötürdürmək və s. məqsədlərlə deyilmiş çoxsaylı ovsun mətnləri mövcuddur. Həmin nümunələrdə təbiətdəki koratəbii qüvvələr qarşısında aciz vəziyyətdə qalmış insanların sehrin, ovsunun təsirinə bəslədikləri dərin inanc hissələri əks olunmuşdur. Bu örnəklər xalqın əzəli mifik görüşlərini öyrənmək cəhətindən dərin əhəmiyyətə sahibdir.

II. İnsanın həyat və yaşayış təminatının qaynaqları olan bitkiləri və heyvanları qorumaq məqsədilə yaradılmış ovsun mətnləri.

Bu ovsun örnəklərinin içində insanların gündəlik yaşayışında müəyyən rola sahib meyvələrin, ağacların, bir sıra bitkilərin – buğdanın, arpanın, çəltiyin, həmçinin də qoyunçuluq və maldarlıqla əlaqəli yaranmış ovsun mətnləri vardır.

A.Nəbiyevin topladığı materiallardan məlum olur ki, həmin mətnlərdən də adamlara ziyan vuran vəhşi heyvanların zərərsizləşdirilməsilə bağlı yaranan “Qurdağzı” ovsunudur. “Qurdağzı” ovsunu yaddaşlarda aşağıdakı şəkildə qalmışdır:

Xalq arasında mal-qaranı cürbəcür xəstəliklərdən qorumaq, onların məhsuldarlığını çoxaltmaq, heyvanatdan çoxlu gəlirlər əldə etmək, mal-heyvanı qurddan-quşdan qorumaq məqsədilə ovsunlar yaranmışdır. Məs., M.İ.Cəfərzadənin qeydlərinə görə, ritmlə oxunan və “Tabağ əfsunu” adlanan ovsunlar sağaldarmış:

Gəldi tabağ

Qaç dabağ...

Bunun tək başqa ovsunlar hal-hazırda xalqın arasında yaşamaqdadır [2, s. 290-291].

III. İnsanın günlük məişəti və səhhətilə ilişkili yaradılmış ovsun mətnləri.

Bu qrupdakı ovsun mətnləri ta qədim dövrlərdən uşaqsızlıqla, doğumla, şərin qovulması, evdən, ocaqdan uzaqlaşdırılması ilə, yeddi bacının bir qardaşının arzulanması və serlə bağlı yaranmışdır. Qorxular, nəzərdəymə, uzaq səfərdən salamat dönülməsi arzusuyla əlaqəli ovsunlar da var.

Qədim adamların günlük məişətində qorxular haqqındakı təsəvvürlər geniş yayılmışdır. Qorxuları həmişə cürbəcür gözəgörünməz güclərlə – cinlər, şeytanlar, allar, albasılar, alarvadılar və sairə ilə əlaqələndirmişlər. Qorxuların qarşısını almaqda ələcsiz qalan insanlar sözlərin gücünə tapınmış, psixi düşüncədə qorxuya qarşı qorxusuzluq yaratmaqla onu dəf etməyə çalışmışdır.

Magik elementlərlə zəngin olan poeziyanın, eləcə də sehrin, ovsunun, cadunun insan təkamülündəki ən başlıca xidmətləri məhz qorxu vahiməsini aradan qaldırmaqda, insanlarda qorxu düşüncəsinə inam hissənin bərpaşında, cəngavər, mübariz və vətənpərvər nəslin meydana gəlməsində əhəmiyyəti idi.

Ovsun mətnlərinin əksəri konkret xəstəliklər ilə əlaqədər olmuşdur. Qədim dövrlərdə insanların ixtiyarında sağlam yaşamaq üç üsul vardı – otlar, bitkilər, sözlər və neşətlər. Müxtəlif bitki və otlardan düzəldilmiş dərmanlar ilə yanaşı, sözlə insanlarda, onların psixolojisində təsirlər yaratmaq olardı. Sözlənin qüvvəsilə insanlarda inam yaratmaq, onlardakı cürbəcür qada-balanı rəf etmək və bununla da adamları ovsunun gücünə inandırmaq başlıca vasitələrdən sayılmışdır. Ovsunlarla sağaldılmasına inanılan mətnlər içərisində “Gözağrısı”, “Boğazgəlmə”, “Diş ağrısı”, “Qızdırma”, “Dəmirov” “Qulaq ağrısı” və s. ovsunları bu baxımdan seçilir.

A.Nəbiyevə görə, dəmirovla bağlı ovsun bu baxımdan maraqlı kəsb edir:

Qaçar atdan düş, qızım,

Evüvə sürüş, qızım.

Köküvü qazıdım, bax-bax,

Döşünü yazdım, bax-bax...

Nümunədə “dəmirov” özü şəxsləndirilir, ona animizm baxımından yanaşılır. Mifik düşüncədə “qaçar atın üzərində geməkdə olan və qadın libasında təsəvvür olunmuş” poetik surət çox sürətli şəkildə Dəmirov baba şəklində rekonstruksiya olunur. Busa magik poeziyaya məxsus özəllik tək bəzi başqa örnəklərdə də özün göstərir [2, s. 293].

Xalq arasında dəmirovdan työrəyən yaralar ovsun etməklə sağaldılırdı. Belə ki, dəmirov yarasının üzünə tilsim yazır və prosesdə xəstənin əhvalına təsir edən səslər və sözlərin kompleksindən istifadə edilirdi. “Kökünü qazdım, döşünü yazdım” deyimləri də dəmirov yarasını dəri üzərindən aparmaq inancıyla bağlı yaranmışdır. Bu xüsusdan olan ovsunlarda başlıca məqsəd insanlarda sözlərin, ovsunların qüvvəsinə inam hissi doğurmaqla sağaltmaq başlıca məsələdir.

A.Xürrəmquzı ovsunların funksional mənə aləmindən bəhs edərək göstərir ki, «folklorun ilkin janrlarından olan əfsun/ovsun mətnləri formalaşdığı zamanlarda iki başlıca vəzifəni reallaşdırmışdır: estetik və utilitar. Qədim janrların “utilitar” vəzifəsi həmən nümunələrin əməli əhəmiyyətini özündə təcəssüm ifadələyir. Özgə sözlə, ilkin insanların hər hansı ovsun ayinini mənalarını başa düşmədiyi, qarşısında gücsüz duruma düşdüyü hadisələrə təsir göstərməkdən, onların gedişatını dəyişdirməkdən, nəhayət, o hadisələri ram etməkdən ötrü yaratmışdır. Folklorşünaslıqda ovsunun və onları müşayət etmiş mərasimlərin ilkinliyi barəsində fikir ziddiyyətləri vardır” [3, s. 23].

Ovsunu oxuduqca ovsun edilənin boğazı ovuşdurulur, sağlamlıqla ilişkili inancın qüvvəsi azar-bezarı aparır. Ovsun yaradıcılığı özünəməxsus pozulmayan quruluşa sahibdir. Ovsunun bədii quruluşu təhrifə məruz qalmamalıdır. Belə olarsa, tekst dərhal sökülür, magiyanın, sehrin, cadunun və magizm gücünü reallaşdıran ünsürlərin ritmi və ahəngi dağılır, eləcə də onun məzmunu da təhrifə uğrayır [2, s. 294].

Bütün bu deyilənlər göstərir ki, ovsun/əfsunların funksional mahiyyətini magiya təşkil edir. Magiyasız ovsun yoxdur. Bu janrı tədqiq edərək magiya bütün hallarda nəzər alınmalı və onun mətnin mifik-bədii və poetik strukturuna necə təsir etməsi nəzərdən qaçırılmamalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Nəğmələr, alqışlar, inanclar / Toplayanı və nəşrə hazırlayanı A.Nəbiyev. – Bakı: Yazıçı, – 1986, – 216 s.
2. Nəbiyev, A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə / A.Nəbiyev. – Bakı: Çıraq, – 2009, – 640 s.
3. Xürrəmquzı, A. Azərbaycan mərasim folkloru / A.Xürrəmquzı. – Bakı: Səda, – 2002, – 210 s.

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan folklorunun qədim janrlarından olan **ovsunların** magik funksiyaları və poetik-struktur xüsusiyyətləri tədqiq edilir. Müəllif ovsunların yalnız

psixoloji deyil, həm də təbiət hadisələrinə, əşyalara və canlılara təsir edən magik gücə malik olduğunu göstərir. Ovsunlar insanların qorxu və ümidləri ilə bağlı mifoloji dünya görüşünün ifadəsi kimi çıxış edir, eyni zamanda onları müxtəlif təhlükələrdən qorumaq, şəfa vermək və həyatın axarına təsir göstərmək məqsədi daşıyır. Məqalədə bu janrın bədii dili, ritmik quruluşu və funksional təyinatı əsasında onun struktur tipologiyası müəyyən edilir və ovsunların magiyasız təsəvvür edilə bilməyəcəyi qənaətinə gəlinir.

Açar sözlər: ovsun, magik struktur, Azərbaycan folkloru, mifoloji düşüncə, şifahi ənənə, ritual poetika

Иманова Севда

Магическая структурная типология заклинаний в жанрах фольклора

Резюме

В статье исследуется магическая функция и поэтико-структурные особенности одного из древнейших жанров азербайджанского фольклора — заговоров. Автор подчеркивает, что заговоры обладают не только психологическим воздействием, но и силой влиять на природные явления, предметы и живые существа. Они отражают мифологическое мировоззрение, связанное со страхами и надеждами человека, выполняют охранительную и лечебную функцию, а также направлены на изменение хода жизни. На основе художественного языка, ритмической структуры и функционального назначения заговоров определяется их типология, и делается вывод, что магия является неотъемлемой частью этого жанра.

Ключевые слова: заговор, магическая структура, Азербайджанский фольклор, мифологическое мышление, устная традиция, ритуальная поэтика

Imanova Sevda

The Magical Structural Typology of Incantations in Folklore Genres

Abstract

The article explores the magical functions and poetic-structural features of one of the oldest genres of Azerbaijani folklore — incantations. The author emphasizes that these texts not only have psychological effects but also are believed to influence natural phenomena, objects, and living beings. Incantations reflect a mythological worldview shaped by human fears and hopes, serving protective, healing, and transformative functions. Based on their poetic language, rhythmic structure, and functional purpose, a typology of incantations is established. The study concludes that magic is an inseparable part of this folklore genre.

Keywords: incantation, magical structure, Azerbaijani folklore, mythological thinking, oral tradition, ritual poetics

Rəyçi: akademik Muxtar İmanov